

Projektnamn: Guiderna och kulturarvssektorn

Ansvarig institution: Institutionen för studier av samhällsutveckling och kultur, Linköpings universitet, 581 83 Linköping

Medverkande discipliner: Historia/historiedidaktik, historia/turismforskning och kommunikationsforskning/kulturstudier

Projektledare: Biträdande professor David Ludvigsson (f. 1971), Institutionen för studier av samhällsutveckling och kultur, Linköpings universitet, 581 83 Linköping, david.ludvigsson@liu.se

Projektmedarbetare: Docent Bodil Axelsson (f. 1965) och fil. dr Lasse Kvarnström (f. 1953)

Sammanfattande resultat

Studien "Guiderna och kulturarvssektorn" analyserar (1) hur guider visar kulturhistoriska miljöer, (2) vad guider talar om när de visar kulturhistoriska miljöer, och (3) hur guider är organiserade. Studien baseras på observationer av guidade visningar i ett stort antal kulturhistoriska miljöer, intervjuer med guider, samt analys av guideföreningars arkivhandlingar. Teoretiskt används begreppen plats, rum, berättelse, identitet och professionalisering.

Viktiga resultat: Guider visar kulturmiljöer med hjälp av en specifik guidekompetens. Formmässigt präglas guidade visningar av guidens personliga uttryck, av relativt stor variation i framställningen med inslag av humor, anekdoter, berättelser och korta informationstäta partier, av dialogiska inslag och av en (potentiell) förhandling om guidens auktoritet. Innehållsligt utmärks guidegenren av att innehållet förankras på platsen där guide och besökare rör sig. Innehållet är mer skiftande än i många andra genrer. Här samsas akademisk, saklig kunskap med mer underhållande inslag. Många guider i Sverige har sedan 1980-talet varit organiserade i guideföreningar och med den nationella paraplyorganisationen SveGuide. Guideorganisationerna har arbetat för en professionalisering av guidegruppen och har varit inflytelserika i sitt arbete för längre guideutbildningar. Ambitionen att få erkännande som en specialiserad yrkesgrupp har varit svårare och det är först 2016 som man nått fram till en nationell auktorisation av guider. Det stora flertalet guider har guideverksamheten som en bisyssla vilket bidrar till att förklara guidernas ganska svaga ställning.

Bakgrund och syfte med projektet

Det finns omfattande forskning om kulturarvssektorn. Men ser man sektorn som bredare än etablerade kulturinstitutioner finns betydelsefulla aktörsgupper som är relativt outforskade. En av dessa är guiderna som genom sin position vid besökarnas sida utgör viktiga uttolkare av kulturmiljöer. Vi har valt att definiera kulturmiljöguiden funktionellt, som den person som visar, talar och leder besökare genom en kulturmiljö. Det är en öppen definition som innebär att begreppet kan rymma guider/människor med mycket olika förutsättningar. Vi låser oss inte vid att en guide måste ha en viss utbildning eller en viss typ av anställning eller organisationstillhörighet, utan tvärtom anser vi att forskning behöver klarlägga vilka förutsättningar guiderna har. Det är inte ens säkert att de alla betraktar sig själva som guider, eller för den delen känner sig bekväma med beteckningen guide eftersom ordet i olika sammanhang kanske fylls med olika mening.

Guidernas tolkningar påverkar i hög grad vad besökare upplever och hur besökare ser på kulturmiljöer. Guider agerar naturligtvis inte i ett tomrum, utan deras berättelser och kommunikativa strategier påverkas av en rad faktorer såsom besökarna och deras frågor, instruktioner från myndigheter eller huvudmän, den beprövade erfarenheten från andra guider, liksom etablerade berättelser om kulturarvet och de materiella och immateriella lämningarna i sig. Även den enskilda guidens identitet och ekonomiska vinstintresse kan ha betydelse.

I modern tid har turismen blivit en betydande näring också i Sverige. Man kan se guiden som en länk mellan kommersiella reseföretag och turister/besökare med skiftande intressen. Samtidigt ska betonas att människor funktionellt sett kan vara turister eller besökare i sin egen hembygd. Man kan mycket väl följa en guidad visning på den ort där man bor. Det betyder att kommersiella reseföretag inte är nödvändiga förutsättningar för guidens verksamhet.

Syftet med studien är att analysera guiderollen i kulturarvssektorn i Sverige. Mer specifikt har vi valt att undersöka guider som arbetar i kulturhistoriska miljöer, vilket i detta sammanhang betyder miljöer där människor levt och verkat. Vi förutsätter att det finns ett tolkningsutrymme där guider kan tala och agera på olika sätt, och avsikten med studien är att ta reda på vilka slags framställningar och berättelser som guider faktiskt använder sig av, och varför. Vi ställer tre övergripande frågor: (1) Hur visar guiderna kulturhistoriska miljöer?, (2) Vad talar guider om när de visar kulturhistoriska miljöer?, och (3) Hur är guiderna organiserade? För att besvara frågorna behöver göras såväl formanalys som innehållsanalys.

Kortfattad teori- och metoddiskussion

Teoretiskt väljer vi att se guidernas verksamhet i ett historiekulturellt sammanhang. Det betyder att guiderna påverkas av hur historia används i vår tid och i vårt samhälle. Den föränderliga historiekulturen kan karakteriseras som lokal, regional, nationell men också internationell. Hur stor betydelse den lokala eller nationella ramen har för guider betraktar vi således som en öppen fråga. Kulturhistoriska miljöer kan användas på skiftande sätt och med olika syften, men för guider gäller att få besökarna att uppfatta miljön som betydelsebärande och meningsfull. Det betyder bland annat att guider tolkar miljön i termer som besökarna kan förstå och som gör miljön viktig, kanske som exempel på ett större skeende eller genom dess koppling till specifika historiska människor eller händelser. Men miljön behöver också tolkas

i relation till besökarna. Därför är det principiellt intressant om besökarna är från trakten eller kommer långt bortifrån, om de är barn, ungdomar, unga vuxna eller äldre.

Enskilda visningar analyseras med hjälp av begreppen plats, rum, performans och berättelse. Russel Staiff (2014) skriver att den fysiska och materiella platsen är situerad inuti ett annat slags rum, som knyter ihop platsen med diskurser och tolkningar. Att tolka och kommunicera rum, vilket guider gör, innebär ett tillfälligt fixerande av deras innebörder genom till exempel de orsakssammanhang som skapas av berättelser. Men för att fixerandet ska bli meningsfullt för besökarna måste det i någon mån göras av guide och besökare tillsammans. Guidningar förstås i det här projektet som performans, kommunikativa handlingar som avgränsas från omgivande handlingar genom verbala signaler: lyssna här nu – hör upp. Den som framträder signalerar till en publik: titta på mig, se hur skickligt och effektivt jag uttrycker mig. En performans avskiljs också från annan kommunikation och omgivande sammanhang på de sätt som deltagarna organiserar sig rumsligt. Deltagare formar sig runt eller framför en person som berättar. Deltagarna är lika viktiga som den som framträder, för utan dem blir det inget framträdande (Axelsson 2003; Bauman 1984).

Guidernas organisationer analyseras med hjälp av begreppet professionalisering, som betecknar att en yrkesgrupp tillägnar sig vissa kännetecken. När en yrkesgrupp organiserar sig är det vanligt att gruppen hävdar sin ställning och sin förmåga och försöker få omgivningen att respektera denna. Strategier i detta arbete kan vara att etablera en gräns gentemot konkurrenterna, att flytta gränsen för att därigenom utvidga sitt territorium, eller att försvara den befintliga gränsen. Sådana "closure-strategier" går alla ut på att utestänga andra, och utgör ett uttryck för strävan att erkännas som en profession. Den hypotes som motiverar oss att använda begreppet professionalisering är att guider strävat efter att erkännas som kunnig yrkesgrupp. Kollektiva strävanden är identitetsskapande. I den mån guiderna agerar och ser sig själva som en grupp kan det därför vara motiverat att tala om en guideidentitet, men även detta ska ses som en hypotes. Även enskilda oorganiserade guider kan självfallet ha en form av identitet som guide, men här intresserar vi oss främst för kollektiva identiteter.

Studien har genomförts med hjälp av tre metoder: observationer, intervjuer samt innehållsanalys av olika typer av skriftliga källor. För det första har vi studerat skriftligt källmaterial som härrör från en rad guideföreningar inklusive den nationella organisationen SveGuide. Här ska påpekas att flera guideföreningar historiskt sett har saknat fungerande rutiner för arkivering och att det sparade materialet när det finns ofta är oordnat och bristfälligt. I flera fall har föreningshandlingar sparats hemma hos medlemmar istället för deponerat på ett föreningsarkiv. Däremot är handlingarna sällan tendentiösa eller på annat sätt problematiska i källkritiskt hänseende.

För det andra har vi, för att studera guidernas framträdande och relation till besökare, använt deltagande observationer och intervjuer. Observationer har genomförts av guide visningar i ett drygt trettiotal kulturarvsmiljöer på olika platser i Sverige. En viktig avgränsning är att vi studerat visningar i autentiska kulturarvsmiljöer men inte i särskilt uppbyggda museimiljöer. En följd av detta är att få visningar i materialet letts av museipedagoger. Vi har också valt att fokusera på kulturmiljöer och har därmed valt bort naturguidningar. I första hand har vi observerat visningar i Östergötland men ett mindre antal observationer har också gjorts i Uppsala samt i Kiruna/Malmberget. Därutöver har enstaka visningar observerats på andra platser, till exempel i Kalmar. Östergötland valdes som huvudexempel eftersom det i detta

landskap förekommer stor bredd av guidade visningar i olikartade kulturhistoriska miljöer. Det betyder att vi observerat visningar i stadsmiljöer, agrara miljöer, industrimiljöer, slott, kyrkor liksom i enskilda historiska individers hemmiljöer. Uppsala och Kiruna/Malmberget lades till i första hand för att lägga till andra typer av guideaktörer, men också för att vi (inspirerade av begreppen centrum och periferi) bedömde att relationen till en nationell berättelse skulle kunna skilja sig åt mellan platser med olika avstånd till huvudstaden. I samband med visningar har guiderna intervjuats och vi har därutöver genomfört intervjuer med ett antal individer som har eller haft en viktig roll i förhållande till guideverksamheten. Vi har också genomfört enstaka fokusgruppintervjuer med grupper av guider.

Ljudupptagningar har gjorts under observationer och intervjuer och deltagarna har upplysts om detta. Den observerande forskaren har också fotograferat och fört anteckningar. På detta vis har en dokumentation av visningarna skapats som sedan legat till grund för analysen. Vi valde däremot bort den alternativa dokumentationsmetoden att filma visningar, detta av metodologiska och etiska skäl. Videofilmer ger en rik dokumentation av hur guiders framträdande består av ord och utpekande gester i relation till plats och publik. Detta är både en fördel och en nackdel, eftersom materialets rikedom kan göra det överväldigande och därmed svåranalyserat med större materielmängder. Det gör det även svårare att få tillträde till guidningar och ställer andra etiska krav. Forskaren behöver också ha stor kunskap om kontexten för att på ett bra sätt kunna analysera videomaterial. En konsekvens av att vi prioriterat insamling av ljud framför rörlig bild är att analyserna fokuserar på guiders verbala berättande.

Ett metodologiskt problem är att såväl guide som andra besökare kan ha störts av forskarens närvaro och därför uppträtt annorlunda jämfört med hur annars skulle varit fallet. Det finns till exempel en risk att besökare har hämmats i önskan att ställa frågor för att slippa fångas på band. Vi har dock gentemot samtliga betonat att materialet skulle komma att anonymiseras och att materialinsamlingen därför inte ska uppfattas som en utvärdering, utan ska ses som en del i försöken att öka vår kunskap om vad som händer under en vanlig guidning. Vi har inte uppfattat guiderna som påtagligt nervösa varför vi bedömer att visningarna i huvudsak väl speglar vad som normalt sett sker under guidade visningar.

Under arbetet med observationer har vi följt Vetenskapsrådets etiska riktlinjer. Konkret innebär det att vi i förväg informerat om studien samt utlovat anonymitet till de individer som deltagit och vars tal fångats på ljudinspelningar. Ingen individ har begärt att yttranden ska tas bort från det insamlade materialet.

Projektets huvudsakliga resultat och effekter

Studiens resultat rör tre aspekter av guideverksamheten i kulturmiljöer. Det gäller för det första *hur* guider visar kulturmiljöer, för det andra *vad* guider talar om under visningarna, och för det tredje formerna för guiders organisering och vad organiserandet har och har haft för betydelse för guiderna som yrkesgrupp.

Inledningsvis ska nämnas att själva begreppet ”guide” av många praktiker anses beteckna personer som har som specifikt uppdrag att visa en (kultur)miljö. I vissa kulturmiljöer som Övralid eller Ellen Keys Strand kallas de anställda som visar miljön för guider. Det finns emellertid kulturinstitutioner som till exempel Östergötlands museum eller Norrköpings

stadsmuseum där den fast anställda personal som genomför visningar kallas pedagoger, medan benämningen guide förbehålls timanställd personal. Det finns indikationer på att tillsvidareanställda personer vid kulturinstitutioner ibland ser guider som personer med begränsad kunskap, särskilt vad gäller institutionernas samlingar. Det är emellertid inte entydigt så att guider har låg status. I vårt material förekommer även en individ som värt sig mot att själv kallas guide, även om hen funktionellt sett utfört visningar, eftersom hen ansåg sig inte kunna genomföra visningar så professionellt som guider gör.

Studien visar att guider under visningar använder ett register av praktiska färdigheter som kan sägas utgöra en specifik *guidekompetens*. Den yttrar sig på en rad olika sätt, och rör både kommunikationsfärdigheter och generellt värdskap. Guiden rör sig genom kulturmiljön på ett medvetet sätt. Guiden väljer att stanna på platser där hela gruppen ryms att stå samlad och där störande ljudkällor kan minimeras. Guiden stannar längre stund där det finns gott om plats för besökarna att stå, och kortare stund där det är trångt. Vid visningar utomhus kan guiden anpassa sig en del efter vädret. Guiden placerar sig uppenbart medvetet i förhållande till besökarna för att möjliggöra ögonkontakt, så att de kan se guidens minspel, ögonrörelser och gester. Detta kan ske genom att guiden ställer sig med ryggen mot en vägg, eller på en lite upphöjd plats, eller genom att guiden ordnar besökarna i en halvcirkel framför sig. Även i förhållande till det som ska visas placerar sig guiden medvetet. Hen stannar så att det blir enkelt att knyta an till specifika materiella spår och artefakter som kan ses från dessa positioner, för att effektivt kunna visa och peka ut saker men utan att skymma det som besökarna behöver kunna se. Själva utpekandet är en annan av guidens kommunikativa kompetenser. Utpekandet sker både med demonstrativa pronomen som ”den här” och med gester såsom den utpekande handen. Genom att rikta besökarnas uppmärksamhet mot fysiska detaljer ges konkretion till framställningen. Själva taltekniken bör också ses som en del av guidekompetensen. Observationerna visar att erfarna guider artikulerar väl, använder en för besökarna bekväm talhastighet, och anpassar röststyrkan efter besökare, omgivningar och eventuell mikrofon. När det gäller guidens värdskap tyder våra observationer på att guiden håller utlovat tidsschema, försäkras om besökarnas säkerhet genom att påpeka faror i trafiken, samt bemöter besökarna på ett respektfullt, vänligt och serviceinriktat sätt.

Eftersom guide och besökare vanligtvis inte har träffats tidigare har guiden inte någon på förhand given auktoritet förutom allmänna förväntningar. Vår analys visar att guider etablerar sin auktoritet på flera olika sätt. Det kan ske genom att guiden berättar hur länge hen guidat i miljön, genom hänvisningar till litteratur eller skriftliga källor, genom hänvisningar till egna eller andras erfarenheter, eller genom att hen bjuder på detaljerad information. I vårt material förekommer också exempel på att besökare ifrågasätter guidens auktoritet. Det kan hända när besökarna är kunniga om den miljö som visas, eller när de väl känner till någon människa som levtt där. Ett exempel är en visning av en gammal kvarnby där flera äldre män från trakten åtföljde den guidade visningen och testade den unga kvinnliga guidens kunskaper. Det samtal som då utspann sig mellan guide och besökare kan betraktas som en förhandling om guidens auktoritet. I ett annat fall, då guiden representerade ett kommersiellt företag, nyanserade guiden uppgifter från arbetsgivaren som ett sätt att behålla auktoritet gentemot de frågvisa besökarna; detta är ett intressant exempel eftersom arbetsgivaren rimligen har en förväntan att guiden ska tala väl om företaget. Många besökare i vårt material har varit medelålders eller äldre bofasta i närheten av den miljö där de observerade visningarna hålls, vilket talar för att guiden sällan är den enda närvarande personen med lokalkännedom. Det är tänkbart att

förhandlingar om guidens auktoritet är relativt utbredda, men att de tonats ner i vårt material helt enkelt som en följd av forskarens närvaro.

Guidade visningar kan genomföras monologiskt, dialogiskt eller i vissa fall flerstämmigt, det vill säga det kan skifta huruvida guiden ensam är den som talar och driver visningen framåt eller om besökarna tar mer aktiv del i guidningen. Generellt kan säga att det dialogiska inslaget är något som skiljer guidningar från flertalet andra kommunikativa genrer, som är envägsriktade. I vårt material finns ett exempel på flerstämmig guidad visning, där guiden bjuder in besökarna att bidra till guidningen i deras hemstad, något besökarna i hög grad lever upp till, även om guiden behåller ledarrollen, bestämmer rutt och markerar ämnesbyten. Det finns flera exempel på hur besökarnas röster påverkar visningen och där visningen således kan karakteriseras som dialogisk. Besökarnas röster beror ibland på att de efterfrågar specifik information, till exempel ber guiden berätta mer om något särskilt. Men det händer också att besökarna själva bidrar med information till visningen, vilket särskilt händer när besökarna levt på platsen där visningen äger rum och de således kan bidra med egna erfarenheter och kunskaper. Inslag av dialog är ibland resultatet av guidens uppmaning till besökarna att ställa frågor. Det är ett vanligt grepp att guiden ställer frågor till besökarna, som en metod för att öka deras engagemang vilket också kan leda till dialog. Ibland är dock guidens frågor retoriskt ställda och besvaras snabbt av guiden själv. Guidens tempo ger i praktiken en signal till besökarna om frågor välkomnas eller ej. En snabbpratande guide som bara tar korta pauser och påminner om att man måste gå vidare skickar signalen att frågor inte hinns med; det kan vara guidens medvetna strategi för att hantera en kritisk, frågvis grupp besökare. Enstaka guider medverkar i dialog endast i samband med förflyttningar och dessa visningar är således av mer utpräglad monologisk art.

De observerade guiderna i kulturhistoriska miljöer använder en rad grepp eller knep för att väcka och behålla deltagarnas intresse. Humor används av många som ett medel för att hålla besökarna på gott humör. Även anekdoter används flitigt. Anekdoterna livar upp framställningen och fyller en underhållande funktion, men kan genom sin konkretion även bidra till förståelse för människor i det förflutna. Vissa guider arbetar med kontrastverkan, från lugnt till dramatiskt stoff. Ett annat vanligt grepp är att guiden byter tempus från imperfekt till historiskt presens och på så sätt åstadkommer en stark närvarokänsla. Sammantaget visar alla dessa exempel hur guider varierar sin framställning och medvetet håller de informationstäta partierna relativt korta.

Det finns någon ambivalens när det gäller hur guider utnyttjar sina egna personliga erfarenheter och reaktioner under visningar. Våra observationer visar att många guider betonar sina reaktioner inför platsen, sin beundran eller fascination inför en historisk person som levt i miljön, och således gör sig till ställföreträdande besökare och föreslår reaktioner inför den miljö som man besöker. Det är mer ovanligt att guider framhäver sig själva, sina egna erfarenheter eller släktförbindelser. Här finns skäl att göra åtskillnad mellan att vara personlig och att vara privat. Guiderna är ofta personliga men mer sällan privata i sina berättelser. Detta uppträdande är i enlighet med de etiska regler som flera guideföreningar fastställt. Emellertid förekommer i vårt material privata exempel, alltså guider som i någon mån bryter mot den etiska regeln. Ett exempel är den guide som berättar om sin avlägsna släkting kaféägaren som skickade tårtor till sina släktingar varje jul och påsk, ett annat den guide som drar sig till minnes sin egen studentfest i parken där visningen går fram, ett tredje en guide som hänvisar till egna yrkeserfarenheter. Förmodligen ska dessa exempel förstås

som delar av guidernas kommunikativa strategier för att leverera trovärdiga (och roliga) exempel och därmed etablera auktoritet.

Guidernas framställningar kan karakteriseras som en specifik genre som vi valt att kalla *guidegenre*. Formmässigt utmärks guidegenren, som framgått ovan, av guidens personliga uttryck, av relativt stor variation i framställningen med inslag av humor, anekdoter, berättelser och korta informationstäta partier, av dialogiska inslag och av en (potentiell) förhandling om guidens auktoritet. Innehållsligt utmärks den av att förankras på platsen där guide och besökare rör sig, genom att den explicit knyter an till de byggnader och de gator och torg där visningen äger rum. Det är utmärkande för guidevisningar och skiljer dessa framställningar från andra framställningar om det förflutna. Den nationella ramen Sverige artikuleras relativt sällan i de visningar vi har observerat men framstår trots detta ofta som implicit. Ett skäl till att den nationella ramen är nedtonad kan vara att fokus ofta är individer vilkas liv präglats av sociala omständigheter, av modernisering eller privata händelser som inte måste kopplas ihop med politisk historia. I vissa fall, som när guidning sker i författarna Ellen Key och Verner von Heidenstams hem, betonar guiden snarare författarnas internationella relationer.

Platser och materiell kultur är centralt i guidningar. Guidning är en kulturarvspraktik där deltagarna rör sig mellan olika platser i till exempel ett stadsrum. Guiden fixerar de olika byggnadernas betydelser med berättelser, faktaupplysningar eller anekdoter. En del berättelser skapar vad vi kallar för maktgeografier. Exempel på en maktgeografi är när guiden av Uppsala slott berättar om bastionen Styrbiskopen och beskriver hur dess kanoner är riktade mot Uppsala domkyrka. Enligt den berättelse som guiden ger var kung Gustav Vasas motiv till placeringen att visa sin makt för den då katolska biskopen. En stadsguidning närmar sig samma historiska skeende från en annan position. Guiden står här tillsammans med en grupp och tittar upp mot slottet på avstånd, på en plats nära Carolina Rediviva och förklarar att försvarsanläggningen byggdes för att Gustav Vasa hade ”många fiender” på grund av att han genomförde reformationen. Båda dessa exempel visar hur byggnader fixeras i välkända berättelser om Sveriges historia. Guidegenren ger inget utrymme för att utveckla bakgrund till och konsekvenser av reformationen utan detta är en implicit kunskap som de svenska deltagarna i guidningarna förutsätts ha. Här ska påpekas att den stora majoriteten besökare under de visningar vi observerat har varit vuxna; det är tänkbart att en guide med många barn i sällskapet skulle kontextualisera sina exempel mer än vad vi uppfattat att guider brukar göra.

Andra berättelser lägger istället vikten vid förändring av stadsrummet. Guidningen av Kalmar är ett tydligt exempel på att dessa guidningar inte är kronologiskt uppbyggda. Guiden och deltagarna i visningen förflyttar sig från plats till plats och stadens historia byggs upp av en rad korta berättelser som inte följer på varandra kronologiskt. Kronologin i förändringsprocesserna ligger istället implicit i guidningen som helhet. Detta sker i Kalmarguidningen där guiden med utgångspunkt i stadsplan och byggnader berättar om hur Kalmar gått från att vara gränsstad och örlogsstad till sjöfarts-, handels- och industristad. Till exempel fixeras stadsmuren först i sitt tillkomstsammanhang när guiden berättar att den byggdes som en del av ett försvar mot Danmark. Deltagarna får sedan veta att den blev överflödigt i samband med freden i Roskilde och att den sedan revs i samband med liberaliseringen och avskaffandet av skråväsendet. På vandringen genom staden hinner guiden även med att tala om 1960-talets rivningar av delar av stadscentret och den nyliga förvandlingen av ett industriområde till bostadsområde.

Ett och samma stadsrum kan innehålla flera guidningar som lägger olika tonvikt på detaljer i en och samma övergripande berättelse. Detta är fallet i Norrköpings industrilandskap. Här fixeras platsens innebörd i en överordnade berättelse om hur staden som en fågel Fenix rest sig ur nedgång till en postindustriell framtid med universitet, teknikföretag och kulturinstitutioner. Påfallande är hur flera visningar lägger tonvikten på kvinnors erfarenheter, något som även är inskrivet i den materiella miljön genom offentliga konstverk. Berättelserna om kvinnliga erfarenheter sker med utgångspunkt i individuella livsöden som i olika grad orienterar sig med eller mot Norrköpings utveckling likaväl som den heterosexuella matrisen.

Vid visningar av gruvor fixeras den materiella miljön i berättelser om produktionsprocesser, där guiden för deltagarna mellan olika stationer och berättar om hur järnmalm framställs. Visningarna av besöksgruvan i Kiruna är till fots och deltagarna får se maskinerna på nära håll och även klättra upp i och fotografera sig i uttjänta maskiner. I Malmberget sker guidningen per buss mellan anhalterna i produktionsprocessen. Båda visningarna innehåller visningen av LKABs informationsfilm där kontexten till malmbrytning är att den tekniskt avancerade produktionen ger konkurrensfördelar på den globala marknaden där LKAB beskrivs som en viktig aktör. Intressant nog ifrågasätter deltagare den bild av företaget som ges i filmen och ställer kritiska frågor. En del av de kritiska frågorna handlar om de kommande stadsomvandlingarna. Information om de kommande stadsomvandlingarna ingår också som en del av LKABs guidningar och berättelsen om produktionen integreras på så sätt med en berättelse om lokalsamhällets framtid.

Visningar av kyrkor tar fasta på kyrkorummets multifunktionalitet. Våra observationer visar att kyrkorum kan fixeras i arkitekturhistoria, konsthistoria, kyrklig vardag, lokal och nationell historia eller ekumeniska strävanden. Tolkningsramarna skiftar mellan olika kyrkor. Förutom kyrkorummets många funktioner tar visningarna också fasta på hur det har förändrats över tid, till exempel i skiftet mellan protestantism och katolicism. I Uppsala domkyrka som vid tiden för studien var fylld av såväl kyrkokonst som samtidskonst i och med utställningen ”Himlen är här”, liksom i Linköpings domkyrka, tar konsten en stor plats. Det är genom denna de religiösa dimensionerna av kyrkorummet förmedlas. I andra kyrkor ges lokalsamhällets historia större plats i visningen.

Ett flertal kulturhistoriska miljöer har bevarats för att visa upp människors vardagsliv i det förflutna. I vårt material har vi ett flertal sådana miljöer. Ett par av dem har enskilda, kända individer som byggherrar och viktiga invånare, och visningarna ägnas i dessa fall till stor del åt att berätta om dessa individer. Slående är då att betydelsen av artefakter i miljön fixeras i relation till de individer som guidningen handlar om, att själva den fysiska omgivningen framställs som del av berättelsen om de namngivna individerna. Skrivbordet på Strand blir således skrivbordet där Ellen Key satt och skrev sina brev. I andra fall handlar guidningen i de bevarade historiska husen snarast om att visa en livsföring där de som tidigare bott i husen ses som representanter för en tid och en specifik kultur. Det gäller agrara miljöer som Smedstorp och Öna, där besökarna knappast kan känna till de bönder som för länge sedan levt på platsen. När guiden pekar ut redskap eller detaljer i byggnaderna i dessa miljöer blir de således exempel på hur livet levdes där, inte hur enskilda människor levt. Tendensen gäller även i ganska stor mån i de adliga livsmiljöerna på Adelsnäs, Ljungs och Löfstads slott. I det senare fallet finns visserligen en tydlig huvudperson i den adelsfröken Emelie Piper som beslöt att bevara slottet som museum över den bortdöende adelskultur hon varit en del av. Till största delen handlar dock visningen här om en adlig bostad, om adelskulturen, och inte om fröken

Piper. Matsalen och salongen presenteras således som lokaler där de adliga invånarna ätit och umgåtts, och där serveringspersonalen arbetat.

Ett innehållsligt inslag som är tydligt i visningarna i de adliga miljöerna, men också i flera andra visningar som vi observerat, är de många tidlagren och nuets närvaro i en miljö som ska tala om dåtid. Ibland inleder guiden med en kronologisk översikt, men oftast är visningen i sig inte uppbyggd på kronologi utan är istället rumsligt bestämd, där plats efter plats knyts till olika funktioner, olika personer och olika episoder, vilka inte alls behöver komma i kronologisk ordning. Ett typiskt inslag är att guiden talar om bevarandefrågor, om när och hur miljön omvandlats till museum, när inventarieförteckningar upprättats et cetera, vilket kan aktualiseras på en av platserna men således inte behöver komma sist under visningen även om det kronologiskt sett borde göra det. Istället präglas guidegenren av rörelser fram och tillbaka i tiden.

Som framgått är de observerade visningarnas innehåll mångskiftande. Vad som dock är gemensamt för dem är blandningen av information och mer anekdotiska, personbundna berättelser. Innehållet är mer skiftande än i många andra genrer. Här samsas akademisk, saklig kunskap med mer underhållande inslag. Innehållet knyts ofta till platsen, och när visningen rör sig från plats till plats med korta stopp leder det till att framställningens logik blir rumslig snarare än kronologisk eller analytisk. Det platsbundna innehållet gör att innehållet ofta knyts till ett lokalt rum och mer sällan till en nationell ram, även om beröringar med en nationell historia förekommer. Ytterligare ett typiskt innehållsinslag i guidegenren är närvaron i olika historiska tidlager med betoningen på förändring dem emellan.

Kvaliteten på guidade visningar kan inte reduceras till att bara vara en fråga om den enskilda guidens individuella skicklighet. Studien visar att många svenska guider ingår i ett organiserat sammanhang det vill säga en guideförening. Det finns förvisso guider som agerar helt fristående från ett organiserat sammanhang. En del av dem är egna företagare eller fria entusiaster, åter andra är anställda vid privata eller offentliga kulturarvsinstitutioner. Några är gymnasieungdomar som sommarjobbar som guide. Det finns också guider som är medlemmar av en förening som inte har guidning som enda syssla. Likväl är det slående att många guider i Sverige under efterkrigstiden strävat efter att organisera sig och har använt organisationer för att försöka förbättra sina villkor. Under 1970-talet inleddes nordiskt samarbete (IGC) mellan lokala guideföreningar, men det verkliga genombrottet för guideorganisationer var 1980-talet då Sveriges Guideförbund (SveGuide) bildades 1983 och 1986 skedde motsvarande organisering på europeisk (FEG) och global (WFTGA) nivå. Bildandet av de lokala föreningarna liksom de nationella och internationella guideorganisationerna kan ses som ett svar på en ökande turism men också en förväntan om ökande turism. Besökarna skulle mötas av kunniga och professionella guider. Guiderna har genom sina organisationer verkat för sina medlemmars utbildning och arbetsvillkor, liksom professionell certifiering och licensiering. På en del håll har organisationerna även verkat för gemensamma uppträdandekoder eller etiska regler, samt införande av kvalitetsutmärkelser för guider.

Vi har funnit mer än femtiotalet lokala guideföreningar i Sverige. Många av dessa bildades i anslutning till SveGuides grundande, vilket hänger ihop med att den nationella organisationen initialt bara accepterade föreningar som medlemmar. De sju ursprungliga medlemsföreningarna 1983 hade drygt tio år senare blivit 38 stycken och det totala medlemsantalet i SveGuide uppgick då till cirka 1700 individer. Därefter har trenden vänt.

Föreningar lades ned och andra föreningar lämnade förbundet. 2015 fanns 563 medlemmar i de anslutna 13 lokala föreningarna. Medlemsminskningen har flera orsaker. Antalet föreningar har minskat då små lokala föreningar gått samman i större föreningar, vilket skedde i Västra Götaland. Vissa föreningar lades ner eftersom de utkonkurrerades lokalt av andra aktörer, bland annat av sina uppdragsgivare. Andra föreningar överlevde men valde att lämna SveGuide på grund av den höga medlemsavgiften, som bland annat berodde på organisationens medlemskap i FEG och WFTGA. Det finns även enstaka lokala guideföreningar som avstått från att gå med i SveGuide. (För övrigt finns även en nationell sammanslutning av museipedagoger som till viss del skulle kunnat rymmas i SveGuide men som valt en annan, parallell organisation.) Det hör till saken att SveGuide till stor del burits upp av de starka guideföreningarna i Stockholm och Göteborg. I storstäderna har turistströmmarna varit betydande och det har här funnits kontinuerligt underlag för guideuppdrag. Förutsättningarna har varit sämre i landsorten där uppdragen och guiderna varit färre. Att vissa mindre guideföreningar valt att lämna SveGuide kan därför tolkas som att guiderna i storstad och landsort haft delvis olika agenda.

Förutom den nationella organisationen SveGuide har vi även studerat de lokala guideföreningarna i Stockholm, Norrköping, Linköping, Vadstena, Götene och Karlsborg. Guideföreningarna har under hela sin existens använt sig av olika strategier för att upprätthålla status, prestige och för att säkra uppdragen för sina medlemmar. Föreningarna har gått från att ha kommunerna som huvudsaklig uppdragsgivare till att vara sammanslutningar av små egenföretagare. Därför har det varit svårt för lokalföreningarna att uppträda fackligt, även om löneförhandlingar mer eller mindre explicit förekommit. Istället har en professionell strategi varit dominerande. Att erkännas som en profession skulle kunna innebära någon form av statlig legitimering, vilket ännu inte skett i Sverige. SveGuides försök att påverka politikerna i denna riktning är ett uttryck för en mer politisk strategi i samma syfte.

De professionella strävandena handlar dessutom om frågan om vem som har rätt att guida. I källmaterialet påpekas ofta att andra aktörer konkurrerar om arbetstillfällena. Begreppet ”piratguider” – och då avses av föreningarna icke-auktoriserade guider – förekommer ofta i materialet. Detta är främst ett storstadsproblem, men förekommer även på mindre orter. Här föreligger en såväl yttre som inre etisk aspekt. Den yttre handlar om just ”pirater” – den inre handlar om medlemmar som anses bryta mot de egna reglerna, genom att till exempel inte redovisa genomförda guideuppdrag eller på andra sätt uppträda illojalt. Alla de sociala aktiviteter som sker i föreningarnas regi är därmed också identitetsskapande, tillsammans med val av strategi gentemot uppdragsgivarna. Det är ”vi” inom föreningen som kan, till skillnad från andra och därför blir alla former av gemensamma arrangemang viktiga.

En viktig aktivitet för föreningarna har från första början varit att säkra utbildning och fortbildning för de lokala guiderna. Flera föreningar bildades i samband med en lokal guideutbildning då deltagarna bestämt sig för att fortsätta träffas och stötta varandra. Föreningarna har också som regel haft en kommitté eller en person med ansvar för utbildnings- och fortbildningsfrågor. Ofta har föreningen varit en part då utbildningar anordnats av andra aktörer som den lokala vuxenskolan, folkhögskolor eller något studieförbund. Utbudet av guideutbildningar har varit omfattande och heterogent. SveGuide har emellertid arbetat hårt för att formulera nationella kriterier för vad guideutbildningar bör innehålla. SveGuides utbildningsplan, som i sin första version antogs 1985 och då omfattade

140 timmar, blev successivt alltmer omfattande. Innehållsmässigt kan man notera att framförandeteknik blivit ett allt viktigare inslag i utbildningen och att utbildningen förutom traditionell skrivning även examinerats genom ”uppguidning”, det vill säga ett praktiskt guideprov. År 2007 resulterade den europeiska guideorganisationen FEG:s ansträngningar i en europeisk standard för guideutbildningar, EN 15565, som krävde en utbildning om 600 timmar, med andra ord en kraftig förstärkning i förhållande till äldre guideutbildningar i Sverige. Detta kan ses som en stor framgång för guideorganisationerna. Samtidigt förstår man att dessa högt ställda krav kan vara svåra att legitimera gentemot guider i landsorten som bara kan räkna med enstaka guideuppdrag varje säsong.

Guideorganisationerna har också arbetat med frågan om guideauktorisering, det vill säga att bara de med särskild behörighet ska få kalla sig auktoriserade guider. Lokalt och regionalt har olika auktoriseringar förekommit. I Stockholm har guiderna avkrävts kontinuerlig fortbildning för att bli omauktoriserade, en modell som väckt internationellt intresse. Flera guideföreningar tillämpar också metoden att medlemmarna regelbundet ska auskultera det vill säga följa varandras visningar, något som innebär fortbildning men också betyder att föreningen kan kontrollera vad enskilda guider säger under sina visningar. SveGuide har drivit frågan om nationell auktorisering under många år men länge utan framgång. Från år 2016 införs emellertid en nationell auktorisering sedan branschorganisationen för svensk besöksnäring Visita nyligen bestämt sig för att samarbeta med SveGuide om detta.

För att sammanfatta visar studien att det bland guider i Sverige finns och länge funnits en ambition att erkännas som en specialiserad yrkesgrupp och att guideyrket i vårt land följaktligen genomgått en form av professionalisering. Allt längre utbildningar, introduktionen av etiska regelverk, och lokala, regionala och den nyligen införda nationella auktoriseringen av guider talar för det. Däremot är det ytterst få individer som kan leva på guidning. Att vara guide har istället för flertalet hela tiden varit en sidoverksamhet för personer med andra yrkesroller – som till exempel lärare, reseledare eller tolkar. Det rör sig följaktligen inte om någon stark yrkesgrupp. Det måste också återigen betonas att vid sidan av de organiserade guiderna finns ett stort antal oorganiserade guider. Det är således bara en del av landets kulturmiljöguider som är på väg att professionaliseras i en principiell mening.

Resultatets placering i förhållande till nationell och internationell översikt av tidigare forskning inom området

Studien knyter an dels till forskning om kulturarv och historiebruk, dels till turismforskning. En forskningsgren som varit särskilt viktig för oss att beakta är den som handlar om yrkesgruppen guider. En nyligen gjord forskningsöversikt, Betty Weiler och Rosemary Blacks *Tour Guiding Research* (2015), bygger på runt 300 publicerade studier om guider. Av översikten framgår att flertalet studier hitintills fokuserat på naturguider, inte minst turism i naturreservat och nationalparker. Ett mindre antal studier har analyserat guidning i kulturarvsmiljöer och dessa studier har vi beaktat särskilt.

Generellt sett har flertalet studier av guider behandlat långväga turister och deras guider på platsen. Wong (2013) fanns exempelvis att de kinesiska besökarna i Macao var måttligt intresserade av de kulturhistoriska miljöer som guiderna visade, och att guiderna måste tona ner sådan historia som kineserna kunde uppfatta som provocerande. I vår studie har

förutsättningarna varit helt annorlunda då besökarna ofta varit från trakten och nästan alltid från Sverige. Det innebär att besökarna i studien aktivt sökt sig till guidningar, rimligen med något slags öppenhet för att höra och se de kulturhistoriska miljöer där visningen äger rum – och ofta även med viss kännedom om denna miljö. Samtidigt finns även här en tendens, precis som hos Wong, att guider stryker besökarna lite medhårs och anstränger sig för att hålla dem på gott humör.

Flera tidigare studier (Widtfeldt Meged 2010; Best 2008) har betonat den guidade visningens interaktiva karaktär, hur besökarna kan förhålla sig till visningen på olika sätt och hur guiden å sin sida tar till olika ”förförande” strategier för att fånga och behålla besökarnas uppmärksamhet. Vår studie bekräftar dessa iakttagelser. Möjligen framstår våra besökare som mer följsamma, vilket kan ha att göra med att de som ansluter sig till en timmes visning i närområdet tenderar att göra det av egen fri vilja medan långväga turister, särskilt om de befinner sig på en turistbuss, följer med visningar mer av en tillfällighet och ibland mer motvilligt. Med besökare från trakten framstår det också som troligare att de har med sig egna kunskaper till visningen som de kan bidra med, vilket kan leda till en mer dialogisk dynamik. Som vår studie visar kan det också leda till en förhandling om guidens auktoritet.

Studien tyder på att svenska kulturmiljöguider aktar sig för att proppa sina visningar fulla med alltför mycket fakta, troligen för att det inte ska bli för tråkigt. Premissen för guidegenren är att något ska berättas i förhållande till en publik, att man har kort tid på sig och att det inte får bli för analytiskt. Resultatet överensstämmer med Wynn (2011) som i sin studie av guider i New York funnit att de måste vara underhållande hela tiden. Det betyder inte att guidningens innehåll måste vara banalt. Precis som Macdonald (2006) funnit vara fallet med guidade visningar i Nürnberg är flera av de visningar vi observerat komplexa förhandlingar där guiden har att förhålla sig både till platsen, till besökarna, och till olika tidlager. Vare sig nutid eller dåtid framställs därför entydigt som svart eller vitt.

Många av guiderna i vår studie framstår som duktiga på framförandeteknik, något vi identifierat som en guidekompetens och något som är ett viktigt inslag i många svenska guideutbildningar. Andra studier klargör att betoningen på en sådan guidekompetens inte alls är självklar, eftersom det också finns guider vars legitimitet vilar helt på omfattande ämnesstudier (McGrath 2007). Avsikten är inte här att hävda att svenska guider skulle ha svaga ämneskunskaper. Snarare vill vi betona att guidegenren är en genre som bygger på muntlig kommunikation, rörelser i rummet, korta stopp och kvarhållandet av en publiks uppmärksamhet under en till två timmar. Kritik och analys hör vanligtvis inte till genren. Den präglas av andra ideal än akademisk kunskap, och det är skälet till att guiden visserligen bygger sin framställning på fakta men kan tillåta sig att inkludera en del anekdotisk och folkloristisk kunskap. Tendensen är att guiden gör en värdering av kunskap som innebär att den egna miljön kan lyftas fram som särskilt spännande.

Det finns få tidigare studier om organiserade guider och guideutbildningar (Carmody 2013; Lugosi & Bray 2008). Vår studie visar att guideföreningar kan utgöra en viktig kraft för att utveckla guiderollen, något som inte nämnts av tidigare forskare. Slutligen ska betonas att de svenska guideföreningarna själva och inte minst paraplyorganisationen SveGuide under många år kontinuerligt arbetat för att stärka guidegruppen och göra guidandet till ett erkänt yrke. Det är ett resultat som avviker från en australiensisk studie (Ponting 2009) som hävdar

att professionaliseringen av australiensiska eko-turistguider är en process som drivits mer av ekoturismindustrin än av guiderna själva.

Resultatets relevans för kulturmiljön, kulturarvet och kulturmiljöarbetet

Studiens relevans för kulturmiljöarbetet ligger för det första i kartläggningen av guiders aktiviteter, som bidrar till att lyfta fram metoder och perspektiv som guider använder sig av. Studien bör härigenom kunna stärka denna grupp av kulturarbetare i deras självreflektion och i deras praktiska yrkesutövning, bland annat genom att erbjuda en vidgad repertoar av pedagogiska strategier. Att man som guide kan välja en monologisk, dialogisk eller mångstämmig form för guidningen är ett exempel på detta. De guider som observerats och intervjuats har genom studien givits särskilt incitament att reflektera kring sin roll.

För det andra visar studien att guideföreningar utövar inflytande över guider på flera sätt; vi har pekat på utbildningar, etiska överenskommelser och den kontroll som kommer av att guider följer varandras visningar. Det betyder att guideföreningarna bidrar till normsättandet inom en del av kulturarvssektorn och att de är en part som lokala uppdragsgivare och institutioner behöver förhålla sig till. Inom guidegruppen (= guideföreningen) kan utvecklas tydliga idéer om vad i kulturmiljön som är viktigt att visa och berätta om, föreställningar som i praktiken sätter gränser för den enskilde guiden. Det är angeläget att övriga aktörer såsom lokala uppdragsgivare och kulturinstitutioner noterar i vilken mån dessa värdeskalor överensstämmer med eller avviker från de egna värdeskalorna så att man i sin kommunikation med guider kan tydliggöra sina önskemål.

Resultatspridning – nuläge och framtidsläge

Preliminära resultat har presenterats och diskuterats under projektiden vid följande nationella och internationella konferenser och forskarmöten:

Åttonde konferensen för Nationella nätverket för historiedidaktisk forskning, Kalmar 28-29 april 2014 (David Ludvigsson: "Guider som historielärare")

Svenska historikermötet, Stockholm 8-10 maj 2014 (Bodil Axelsson: "Guidning som performance"; Lasse Kvarnström: "Guider och kulturarvssektorn"; David Ludvigsson: "Guider och historien")

Association of Critical Heritage Studies, Canberra Australien december 2014 (Bodil Axelsson: "(Under)mining heritage: Negotiating values in northern Scandinavia")

Internationell konferens Historiebruk: en dialog mellan det förflutna och nutiden, RGGU Moskva 5 december 2014 (David Ludvigsson: "Historiebruk i historiska miljöer: hur guider förhåller sig till det förflutna")

Research seminar at Department of History, Sheffield Hallam University, Sheffield 11 mars 2015 (David Ludvigsson: "History teacher or entertainer? Investigating the role(s) of guides at historical sites")

ACSIS, Norrköping 15-17 juni 2015 (Bodil Axelsson: "Walking the line. Gender, sexuality and class in city walks"; David Ludvigsson: "Guides in the cultural heritage sector in Sweden"; Lasse Kvarnström: "The function of Swedish guide associations")

Turismhistorisk konferens, Lund 10-11 september 2015 (Lasse Kvarnström: "Den organiserade guiden")

Workshop on historical culture, Erasmus Universiteit Rotterdam 17 November 2015 (David Ludvigsson: "Guided walks at Swedish historical sites")

Identity Lab, Norrköping 12 februari 2016 (Bodil Axelsson: "Guided walks in Norrköping")

Tionde årliga konferensen inom det nationella nätverket för historiedidaktisk forskning, Umeå 27-28 april 2016 (David Ludvigsson: "Guider som vägvisare till historien")

Resultat ska presenteras vid kommande vetenskapliga konferenser:

När folken upptäckte varandra. Turismhistoriska perspektiv på Norden, Uppsala, 28-30 september 2016 (Lasse Kvarnström: "Turism och identitet – guideföreningarnas roll".

Att skapa staden. Identitet, minne och delaktighet, Malmö, 9-10 februari 2017.

ACSIS, Norrköping, 19-21 juni 2017.

Överenskommelse finns om att presentera resultat för vissa guideföreningar, bl.a. Föreningen Klosterliv i Vreta, den 5 oktober 2017.

Publikationer:

Bodil Axelsson och David Ludvigsson har samförfattat artikeln "Johanna, Moa and I'm Every Lesbian. Gender, sexuality and class in Norrköping's Industrial landscape", vilken är antagen för publicering i den kommande antologin *Gender and Heritage*, eds Ross Wilson & Wera Grahn, London 2017 (Routledge, Key Issues in Heritage).

Projektets huvudpublikation blir i form av en monografi med arbetstiteln *Guiden som vägvisare till historien*, som samförfattats av David Ludvigsson, Bodil Axelsson och Lasse Kvarnström. Publicering av monografin planeras till år 2017.

David Ludvigsson och Lasse Kvarnström planerar att skriva en engelskspråkig artikel för internationell publicering på basis av materialet om guideföreningar, vilket ligger till grund för en del av ovanstående monografi.